

בס"ד

שיעורי הגר"א עוזר שליט"א ראש ישיבת אתרי

המתקיימים בבית הכנסת "מאור ישראל", בראנד 18, הר נוף

בענין:

**בגדרי מצורת ישיבה
בסוכה ובדין מצטער**

- תפא -

נמסר בש"ק פרשת האזינו ה'תשע"ו

השיעור לעילוי נשמת הרב ר' שלמה ב"ר בן ציון זצ"ל

בברכת שבת שלום
המארגנים

בגדרי מצות ישיבה בסוכה ובדין מצטער פטור מן הסוכה

[מקור דין 'מצטער'; תמיהות בפשט דברי הגמרא]

א סוכה כו. רבא שרא ליה לרבי אחא בר אדא למגנא בר ממטללתא משום סירחא דגרגישתא. רבא לטעמיה דאמר רבא מצטער פטור מן הסוכה. יש לתמוה, וכי רבא הוא שחידש שהמצטער פטור והלא משנה ערוכה היא (שם כה:), ירדו גשמים מאימתי מותר לפנות משתסרח המקפה. כיוצא בזה יש להקשות על מה שאמרו בגמרא (שם כה:): אבל חייב בסוכה. פשיטא. מהו דתימא הואיל ואמר רבא (כן הגיה הב"ח, במקום 'אמר רב אדא בר זבדא אמר רבי') מצטער פטור מן הסוכה, האי נמי מצטער הוא, קמ"ל הני מילי צערא דממילא אבל הכא איהו הוא דקא מצטער נפשיה, איבעי ליה ליתובי דעתיה. גם כאן צריך לבאר מדוע הביאו מימרא דרבא ולא המשנה המפורשת שמותר לפנות מן הסוכה בירידת גשמים.

[המצטער בדבר שאין דרך בני אדם להצטער בו]

לכאורה יש ליישב בדרך פשוטה, על פי דברי הר"ן (כו.) שריח האדמה לא היה מאוס לכל, כי אז היתה הסוכה פסולה, אלא רבי אחא בר אדא לבדו היה מצטער מהריח. ואם כן יש לומר שמהמשנה לא שמענו לפטור באופן זה אלא בכגון גשמים דלכו"ע אכילת צער היא, אבל רבא הורה שאפילו צער פרטי פוטר מן הסוכה הגם שלכו"ע דיור ראוי הוא.

וכיוצא בזה יש לומר גבי אבל, שכבר פירש הרא"ש הטעם לפטרו משום 'מצטער' [והלא לכאורה צער אבלותו שוה בסוכה או מחוצה לה, וא"כ אינו מצטער מצד היותו בסוכה, ובכל כגון זה בודאי אין שייך פטור מצטער, כמו שכתב המרדכי והובא ברמ"א תרמ"ד] - מפני שהאבל חפץ להיות מתבודד ויושב במקום צער ואפילה כדי להיות טרוד בצערו. וכ"כ רבנו מנוח, שחפץ לישב בפינתו בבית ולחשוב על מתו, והרבים הנכנסים והיוצאים בסוכה מפריעים ישוב דעתו. והט"ז (תרמ) סק"ח) תמה על סברא זו: 'מהי תיתי לומר סברא גרוע כזאת שזה יהיה נחשב לאבל לצער במה שלא יוכל להצטער, דא"כ היה אסור לנחם אבלים דקא מצערין אותו שלא יוכל להצטער' וכו'. אך פירוש דברי הרא"ש דלאו כל העתים שוות ולא כל בני אדם שווים, ופעמים שחפץ אדם מסויים לישב בדד ולידום. ואם כן הרי גם כאן אין מדובר בצער השווה לכל אלא בצער לאיש מסויים, ולכן הוצרכו להביא מימרא דרבא.

אלא שישוּב זה נכון בדעת הר"ן, אבל הטור (תרמ) כתב שאין המצטער פטור אלא בדבר שדרך בני אדם להצטער בו. וכן

א גם מהרי"ק כתב (בכורש קעח) 'דדוחק גדול הוא לומר ששייבת הסוכה תרבה עליו צער אבלו, ואדרבה כבדה הוא בהפך'. ובדעת הרא"ש נראה ששני הצדדים אמת; מצד אחד חפץ האבל בהיתכנסות עם עצמו להתאבל על מתו, ועל כך באה מצות אבילות, ומצד שני אין טוב שישקע יותר מדי במרירותו, ועל כן באה מצות ניחום אבלים. אכן אסור למנחמים לפתוח ולא להטריח עליו בדברים, אלא צריכים 'להגיע למקומו' ומשם לנחמו [וזו לשון הג"ר ירוחם ממיר (דעת חכמה ומוסר ח"ג רצו): '... איך ובמה יבואו מנחמים לנחם? הכי בדברים בעלמא נוכל להתנחם.. וכשנעניין בידי מנחמים נראה שעליהם לשתוק ולידום ואין להם לפתוח פה ר"ל כהאבל עצמו, ומהו נראה שהדין על המנחמים להיות אבל ולהשתתף באבלו שוה בשוה ואז יוכל לנחם'].

נקט הרמ"א (תרמ"ד). ולדבריו צריך לומר שמדובר בסירחא דגרגישתא המצערת שאר בני אדם, וא"כ הדרה קושיא לדוכתה, מה טעם הובא בגמרא מימרא דרבא והלא משנה ערוכה היא. [הר"ן הוכיח דבריו, שאם מדובר בריח המאוס לכל, הלא מיפסלא הסוכה כדאמרינן (בדף יב:): אין מסככינן בשווצרי כיון דסרי ריחייהו שביק להו ונפיק. אך כבר תמה הבאה"ל (תרמ"ה) שלפי מה שכתבו הרמב"ם והרא"ש, וכן מוכח בטור ושו"ע (תרכט"ד) שדין זה אינו אלא לכתחילה, א"כ אין משם ראייה. וכפי הנראה דעת הר"ן לפסול אף בדיעבד, ועל פי זה הוכיח שאין מדובר במאוס לכל. וכן משמעות דבריו בדף יב שנקט לשון 'פסול'. ועכ"פ הטור לשיטתו לא קשיא קושיית הר"ן].

ואף לדעת הר"ן לא נתיישב הכל, דבפ"ק דעבודה זרה (ג:) הביאו בגמרא מימרא דרבא אודות סוכה בזמן שהחמה מקדרת והכל מצטערים לישב בה. והרי שם מדובר בצער דכולי עלמא ואעפ"כ לא הביאו ממתניתין דגשמים יורדים אלא ממימרא דרבא.

[דין 'מצטער' בליל ראשון]

ב ונראה ליישב הענין בשני אופנים. ותחילה נבאר דין מצות אכילה בליל יום טוב ראשון ודין המצטער בו. אמרינן בגמרא ברכות (מ"ט): שהשוכח להזכיר מעין המאורע בברכת המזון בשבתות ובימים טובים - חוזר, דלא סגי דלא אכיל, שלא כבראש-חדש דאי בעי אכיל אי בעי לא אכיל [כלומר אכילת פת, המחייבת ברכת המזון. ראשונים]. והקשו הראשונים מדאמרינן בסוכה (כו.) שבכל ימות החג יכול אדם שלא לאכול ולא להתחייב בסוכה, מלבד בליל יום טוב ראשון שמחוייב לאכול דילפינן בגזרה שוה 'חמשה-עשר' 'חמשה-עשר' מחג המצות. הרי משמע שאינו חייב לאכול פת ביום טוב חוץ מלילה הראשון. [ויש שהקשו בלשון זו: מדוע צריך הילפותא ט"ו-ט"ז מחג המצות, תיפוק ליה שמחוייב באכילה משום סעודת יום טוב]. וכמה תירוצים נאמרו בראשונים; -

התום בסוכה (כו. ד"ה אי בעי) כתבו שאמנם ביום אין חיוב לאכול פת ואפשר בבישורא ופירי שאין בהם ברכת המזון ולא בעי הזכרת יום טוב. והסוגיא בברכות מדברת בליל יום טוב ראשון של סוכות ושל פסח שחייב לאכול פת, ורק אז אם שכח מלהזכיר חוזר. והר"ן כתב שדוחק לומר כן, אלא מדובר בגמרא בברכות בכל יום טוב [אף בחג השבועות ובשמע"צ], בימים ובלילות, אלא שמדין יום טוב די באכילת עראי עד כביצה חוץ לסוכה, ומשום הילפותא מחג המצות למדנו שצריך לאכול כביצה-ועוד כדי שתהא אכילת קבע המחייבת סוכה [אלא שצדד

ב ויתכן לפרש דרב אחא בר אדא אינא דעתייה, ובוה מודה הטור שפטור משום מצטער כמו"כ האחרונים. וזהו שהוסיף רבא על מתניתין שגם מי שאין הידע ומצטער משום כך, פטור. וכענין זה י"ל באבל המצטער בסוכה דהוי כאנין דעת.

ואילו האכילה אינה אלא מגדרת את אופי הדיור, אין לדמותה למצוות 'אכילה', שהרי הדיור בעצם אינו דבר הנאת הגוף כחלבים ועריות ואם כן הדיור לכלל דמצוות צריכות כוונה [ובין אם נפרש סברת הר"ן דע"י הנאתו חשיב 'מתכוין' (וכפי שביארנו במקום אחר¹ בשיטת הר"ן גופיה), בין אם נפרש דבחלבים ועריות חשיב מעשה המתיהס לאדם גם בשאינו מתכוין - מ"מ מסתבר שזה שייך רק כשהאכילה היא עצם המצוה ולא כשעצם המצוה היא דיור, דדיור בדרך התעסקות ובלא כוונה לא חשיב 'דיור'].

ונראה לפרש שחקירה זו כבר נפתחה בירושלמי (סוכה ב,ז), דבעו התם חברייא בהך גזרה-שנה מפסח, האם כשם ששם אסור לאכול ערבי פסחים כדי שיאכל מצה בתאבון, אף בסוכה צריך שיכנסו לסוכה בתאוה. עוד שם נסתפק ר' זעירה, מה להלן עד שיאכל כזית מצה גם כאן עד שיאכל כזית דגן, אם לאו (עתוס' סוכה כז. שהביאו הך דינא מהירושלמי). והנה הדרכי-משה (סוסי' תרלט) הביא ממנהר"ל שאסור לאכול ממש שעות ולמעלה בערב סוכות דומיא דערב פסח. וכתב על כך: 'וזהו נ"ל חומרא בלי טעם, דשאני אכילת מצה דאם יאכל אחר חצות לא יאכל מצה לתיאבון אבל גבי סוכה אין המצוה באכילה שיצטרך לאכול לתיאבון, דאף אם ישב בסוכה בלא אכילה מ"מ קיים מצות הסוכה, ולכן נ"ל דאין לחוש בזה והמחמיר יחמיר והמיקל לא הפסיד. מיהו אחר שכתבתי מצאתי בא"ז כדברי מהר"ל ומייתי ליה מירושלמי דצריך ליכנס לסוכה כשהוא בתאוה'. מבואר מדבריו שאם גדר המצוה הוא הישיבה בסוכה והדיור בה, כך לי אם אוכל לתאבון אם לאו. וא"כ לפי מה שנסתפקו בירושלמי שצריך לאכול לתאבון, היינו מפני שאולי גדר המצוה הוא מצות אכילה, דומיא דאכילת מצה. הרי נתבאר שזה גופא הוא ספק הירושלמי, האם חובת 'אכילה' היא כמצה או חובת 'ישיבת-סוכה' היא.

ונראה אם כן שגם השאלה השניה המובאת בירושלמי בסמיכות, תולדת אותו ספק היא; אם היא מצות 'אכילה' כמצה, יש להקיש אליה לגמרי ולהצריך כזית דגן כוותה, אך אם היא מצות 'ישיבה' י"ל דאין צריך כזית דגן דוקא אלא סגי בשאר אכילת-קבע, שהרי הקובע סעודתו על בשר ודגים חייב בסוכה לדעת רוב הראשונים [אלא דאנן חוששים לדעת היחיד ואין מברכים 'לישב בסוכה' על כך]. ואמנם גם לפי צד זה שהיא מצות ישיבה, יש מקום להצריך דגן, ד"ל גזרת הכתוב הוא, וכמו דלא סגי בשינה אלא צריך אכילה". מ"מ שפיר מסתבר לומר שהואיל והמצוה היא מצות דיורין, מה לי דגן או שאר אכילת קבע. ואמנם יש כמה ראשונים שנקטו שיוצא אדם ידי חובת ליל ראשון באכילת קבע בסוכה אף בלא פת, שהרי מתקיימת בכך ישיבה בסוכה (ר"י מלוניל, ושה"ג בשם ריא"ז. וכן מובאת דעה זו בר"א מן ההר). וגם יש מי שכתב שבליילה ראשון מחוייב אדם לישן בסוכה (ע' ריטב"א סוכה כז. בשם אחד מגדולי הדור אשר בצרפת').

ד שיעור ריח, ד.

ה מסתבר שהואיל וחובו דגן הוא משום ההקש למצה, אין צריך יותר מכוות. ומה שצדד הר"ן להצריך כביצה ועוד, היינו רק משום דלחיוי קבע כדי להתחייב בסוכה, וא"כ נראה שא"צ שכל השיעור יהא דגן אלא סגי בכזית דגן כל שקובע עצמו לאכול כביצה ועוד משאר מאכלים, דהא איכא כזית פת וגם איכא אכילת קבע.

ו גם ברבנו מנחם סוכה וז, לענין שנון וטיוול בליל ראשון, ובלקט יושר לענין שינה בערב סוכות.

שלגמרי ילפינן מחג המצות, אף לענין דסגי בכזית, ואע"ג דבשאר ימות החג כזית עראי הוא ורשאי לאכול חוץ לסוכה, אפ"ה בלילה הראשון כיון שהכתוב קבעו חובה לאכול בסוכה, עשאו אכילת קבע]. והרא"ש (בברכות שם) כתב באופן אחר: אעפ"י שחייב גם ביום לאכול פת משום שמחת יום טוב, מ"מ משום מצות סוכה אכילתו רשות ורק משום יום טוב מחויב לאכול. ונפקא מינה כגון שהוא מצטער מפני ירידת גשמים ואינו חייב לאכול בסוכה, אבל חוץ לסוכה חייב לאכול משום שמחת יו"ט. ודוקא מלילה ראשונה ואילך רשות אבל בלילה ראשונה בכל ענין חובה ואפילו יורדים גשמים חייב לאכול כזית בסוכה דילפינן מחג המצות. עכ"ד.

הרי לנו שלדעת הרא"ש אין פטור 'מצטער' באכילת ליל ראשון. והובאה דעה זו ברמ"א (תרלט,ה). ואילו התוס' ושאר ראשונים שלא נחתו לתירוץ זה, נראה שלדעתם פטור 'מצטער' קיים אף בליל ראשון². וכן נראה דעת השו"ע שלא חילק בין ליל ראשון לשאר ימים. ויש לבאר במאי פליגי.

[בגדרי מצות ליל ראשון; מצות 'אכילה' או מצות 'דירה']

ולכאורה נראה שנחלקו בחקירה הרווחת בי מדרשא, בגדר חיוב אכילת ליל ראשון הנלמד מט"ו בניסן; האם חיוב 'אכילה' הוא, דומיא דמצות אכילת מצה [פירוש, אכילה בסוכה. וכמו בליל ט"ו בניסן חייב לאכול פת מסויימת, מצה, כך בליל ט"ו בתשרי חייב באכילת פת במקום מסויים, בסוכה. ומהרש"ל (בחכמת שלמה סוכה כז) כתב דבר חדש, שהחיוב הוא באכילת פת גרידא ולא דוקא בסוכה, אלא דממילא צריך לאכלה בסוכה. וכבר תמה על כך מהרש"א], או חיוב 'דירה בסוכה' הוא ולא חיוב 'אכילה', אלא שהגדירה תורה אופי דירה זו שתהא ע"י אכילת פת דוקא. וכבר העמיד חקירה זו הגרב"ד (בשיעורי הגרב"ד ח"ג), וכתב דנפ"מ באכילת פת גזולה - האם יצא בה ידי מצוה זו; אם היא מצות דיורין הרי דר בסוכה באכילה, כך לי אם הפת שלו או פת גזולה [בדומה לסברת הרמב"ם שהתוקע בשופר גזול יצא כי אין המצוה התקיעה אלא השמיעה, ואין גזול בקול. אף כאן המצוה מתקיימת בדיורין ולא בפת גופא], אך אם היא מצות אכילה דומיא דמצוה, הרי כשם שאינו יוצא במצה גזולה משום מצוה-הבאה-בעבירה, כך אינו יוצא בפת זו ידי מצות אכילה בליל ט"ו תשרי. ויש לדון בנפקותא זו מכמה צדדים ואכ"מ.

אכן נראה לדון בנפקותא מעשית אחרת; דהנה כתב בבאור הלכה (ס) שאף שמצוות צריכות כוונה, במצות אכילה בסוכה בליל ט"ו יצא אף בלא כוונה וכדינא דכפאוהו לאכול מצה שפירש הר"ן דיצא משום שנהנה הגם דמצוות צריכות כוונה, דכי היכי דאמרינן במתעסק בחלבים ועריות חייב שכן נהנה ה"נ במצוות אכילה. ונראה שכל זה נכון רק לפי הצד בחקירה שגדר המצוה בליל ט"ו הוא 'אכילה', אבל אם גדר המצוה הוא 'דיורין'

ג נראה שמהתוס' בסוכה אין ראייה שאין סוברים לדינא כהרא"ש אלא ניחא להו לתרץ גם אם לא נודע חיוב אכילת פת ביו"ט, ולאוקמי בליל ראשון. תדע, שהרי גם אם אין נוקטים כהרא"ש הלא יש לתרץ כפי דרכו באופנים נוספים, כגון ממששי חולים ושאר עוסקי מצוה שאכלו סעודת יו"ט חוץ לסוכה, שמחוייבים לאכול בסוכה בליל ראשון לאחר שגמרו מצוותם. ומ"מ כתבו התוס' לתרץ באופן פשוט יותר. גם הרמ"א ציין כמקור דין זה את הרא"ש והר"ן [והכוונה למה שהביא הר"ן בשם אחרים, והוא תירוץ הרא"ש בשם הר"ן יהודה] הגם שהר"ן נקט לעיקר כתירוץ אחר - הרי שאף לפי התירוץ האחרים יתכן חילוק הרא"ש לדינא בין ליל ראשון לשאר ימים.

ודחה זאת, שאין חיוב ליל ראשון אלא באכילה דומיא דליל ראשון של פסח), אלא שאין כן דעת שאר הפוסקים.

מעשה יש לומר שמחלוקת הראשונים על חובת ליל ראשון במצטער, תלויה גם היא בספק זה; אם חיוב 'אכילה' הוא, יש לומר שחייב אף בגוונא דמצטער, דומיא דאכילת מצה בליל פסח, אבל אם הוא חיוב 'ישיבה בסוכה' אזי נראה שהוא כגדרי מצות הישיבה שבכל החג, 'תשבו' - כעין תדורו, וכשם שאין אדם דר במקום שמצטער, כך אין מקום לקיים מצוה זו במצטער, שאין זה דיוורין כדדירי אינשי.

ואזלי הריטב"א והר"ן לשיטתיהו שנראה מדבריהם שהמצטער פטור אף בלילה ראשון [ממה שלא תירצו כהרא"ש דנפ"מ במצטער], הרי שנוקטים שמצות ליל ראשון אינו דין 'אכילה' אלא דין 'ישיבה בסוכה'. ועל כן נקטו שצריך אכילת קבע דווקא המצרכת סוכה [כביצה ועוד. וגם לפי מה שהביאו בסוף דבריהם דסגי בכזית, הרי נימקו זאת רק מפני שחיוב התורה עושהו 'אכילת קבע'].

[שיטת הגר"א בדין ירדו גשמים בליל ראשון]

ג והנה במעשה רב מובאת דעת הגר"א שאם יורדים גשמים בלילה הראשון, יש להמתין עד שייפסקו ואז לאכול בסוכה, ואפילו כל הלילה. וכן כתב החיי-אדם שראוי לעשות. ובשער הציון (תרלט, ע) העיר שמצד הדין אין צריך לעשות כן, דמה נפשך, אם נוקטים שמצטער חייב, הלא יכול לאכול בשעת הגשם ומקיים בזה המצות-עשה, ואם מצטער פטור הרי גם עתה פטור. ופירש דעת הגר"א מה שכתב שאסור לישן היינו באינו מצטער, ונשאר ב'צריך עיון'.

ואולם נראה שדברי הגר"א מבוארים היטב על פי מה שכתב בבאורו (תרלט), לאחר שהביא דעת הרא"ש הנ"ל: 'אבל בתוס' (ברכות מט:) כתבו שם כגון אם ירדו ואכל חוץ לסוכה ופסקו הגשמים שחייב [לחזור ולאכול בשנית בסוכה] וכמ"ש הרשב"א דכשירודים גשמים אין שם סוכה עליו... ודעת התוס' עיקר'. ובאור הדברים, דהתוס' בברכות תירצו על הקושיא הנ"ל, מה תוספת יש בחובת אכילה בסוכה ליל ראשון והלא חייב משום יום טוב - כגון שירדו גשמים ואכל חוץ לסוכה, דמשום כבוד יו"ט כבר יצא אבל בשביל סוכה צריך לחזור ולאכול בסוכה לאחר שיפסקו הגשמים. מבואר בתוס' שבזמן הגשמים אינו אוכל בסוכה אבל כשפסקו חייב לעלות אעפ"י שהתחיל לאכול בבית. וכן הביא בעל התרומות-הדשן (פסקים צה, כתבים קס) בשם התוס', שאינו אוכל בשעת הגשמים אבל צריך לאכול לאחר שפסקו. והנה קושיית הח"ח הנ"ל תסתער כבר על התוס', דמה נפשך, אם מצטער חייב, מדוע כתבו נפקותא לענין לחזור ולאכול ולא כתבו בפשיטות

כהרא"ש שחייב לאכול בסוכה הגם שיורדים גשמים, ואם נוקטים שמצטער פטור, מדוע חייב לעלות שוב לסוכה והלא דין הוא שאם התחיל לאכול חוץ לסוכה מפני הגשמים אין מטריחים אותו לעלות שוב לסוכה עד שיגמור אכילתו. מזה הוציא הגר"א דלעולם מצטער חייב בליל הראשון ואעפ"י כזמן הגשם אינו אוכל בסוכה דלאו שם סוכה עלה. וכן נקט להלכה לעיקר.

נמצא לדעת הגר"א שהתוס' בברכות סוברים כהצד שחיוב ליל ראשון גדרו 'מצות אכילה' ולכן אין בו פטור מצטער. אלא שסו"ס החיוב הוא לאכול בסוכה, וחדש הגר"א שבזמן הגשם אין עליה שם סוכה.

וא"כ הלא הם הם דברי המעשה-רב שצריך להמתין כל הלילה אולי ייפסק הגשם, דלעולם ס"ל דמצטער חייב בלילה ראשון, אלא שמ"מ בזמן הגשם אינו יכול לקיים המצוה [וקצ"ע על רבנו הח"ח שלא נחית לזה]. אכן מה דאיתא בבהגר"א שם 'כמוש"כ הרשב"א' - צ"ע, שלא נמצא זה כלל בדברי הרשב"א [גם לא בחדושי הריטב"א לסוכה, שהיו מיוחסים באחרונים על שם הרשב"א], אדרבה בתשובת הרשב"א (ח"ד עח) איתא להפך, ששוה לילה ראשון לשאר ימות החג לענין מצטער. וצ"ב בכוננת הגר"א בזה.^ט

[ישוב הקושיות דלעיל עפ"י שיטת הגר"א]

ולפי זה מיושבות הקושיות דלעיל, כי ממשנת ירדו גשמים לא שמענו פטור 'מצטער', כי מה שמותר לפנות היינו משום שבזמן הגשם לאו שם 'סוכה' עלה, ורבה הוא שהשמיענו שאף באופן ששם סוכה עלה, המצטער פטור. אמנם בסירחא דגריגשתא, אף לדעת הטור שמדובר באופן שכל אדם מצטער בה, אין מדובר בסירחון שאין הדעת סובלתו אלא במטרד בעלמא, שאם כן היתה זו סוכה פסולה ואין כאן מקום לדון על התר להיות חוץ לסוכה. וכמו שכתב הפרי-מגדים (תרל, ומובא במשנ"ב תרכ"ח סק"ח), שברירח שאין דעת האדם סובלתו פסולה מהתורה משום תשבו כעין תדורו. וכן באבל, הלא ודאי הסוכה

ח נראה דהח"ח פשיטא ליה שאין זו כוננת התוס' בברכות, שהרי לא כתבו שצריך להפסיק באמצע אכילתו ולגמור בסוכה אלא כתבו שהגם שיצא ידי סעודת יו"ט, אם פסקו הגשמים חייב לאכול שוב משום מצות סוכה, והיינו בגוונא שאינו מצטער לעלות. והלא אם עיקר חידושם לומר שחייב אף במצטער, הו"ל להשמיענו זאת להדיא שצריך להפסיק סעודתו ולגמרה בסוכה. ולכן נקט המשנ"ב שגם דעת הגר"א היא כן דמצטער פטור בליל ראשון. ומש"כ הגר"א דאין שם סוכה עלה, היינו לומר שדיוורין בצער אינה מצורת המצוה ד'בסכות תשבו'. [ונראה שלפרש כפשוטו הדברים דלאו שם סוכה עלה כגשמים יורדים, צ"ע בסברא, שהרי יש אופנים שאינו מצטער לישב בגשם ולאכול, או כגון שיש לו מעטה המגן מהמטר, או באופן שאין לו מקום אחר להיות בו, ובדאי מעדיף הוא להסתופף בסוכה המגנה מורם ולא לשהות במקום חשוף - וכי בכל אלו נימא דפטור הוא מן המצוה, והלא סוף סוף אינו מצטער אלא שמח להיות בה]. ולפי"ז מובן מש"כ הגר"א 'כמוש"כ הרשב"א' שכוונתו להרשב"א בתשובה שנקט בתוס' דמצטער פטור ודלא כהרא"ש [ושכתב 'דלאו שם סוכה עלה' אלו דברי עצמו ליתן טעם לפטור המצטער כאמור]. והוה שהמשיך הגר"א 'לפי שהרשב"א וסמ"ג ואו"י ושו"פ חולקים' היינו דס"ל דמצטער פטור.

אלא שמ"מ ריהתת הדברים בלשון הגר"א מורה שהעמיד שלש שיטות בראשונים ולא שתיים, והוה אשר הכריח לפרש את האמור בפנים שהגר"א פירש דדעת התוס' ממוצעת בין הרא"ש לש"ד, דליכא פטור מצטער (כהרא"ש) ומ"מ אין יכול לאכול בגשם, והיינו משום דלאו שם סוכה עלה.

ט וכבר עמד על זה הגר"ש"כ בניין שלמה מזו. ושמו יל"פ כוונת הגר"א לדברי הריטב"א שם שהביא דעת האמור שחייב לישן בסוכה בליל ראשון עכ"פ שינת עראי הגם שירדו גשמים, וחלק עליו וכתב שלא מצינו חובה בליל ראשון אלא באכילה - ומהו משמע בפשוטו שלענין אכילה מורה שחייב בכל אופן ורק לענין שינה נחלק. ושוב כתב דסתמא שינוי שאם ירדו גשמים יצא מן הסוכה ולא חילק בין ליל ראשון לשאר ימים - ומהו משמע שאף בלילה ראשון יוצא בשעת הגשם. ועל כרחק לפרש כוונתו בתחילת דבריו שבלייל ראשון חייב לישן במשך הלילה לכשיפסק הגשם [ודואר אין אדם ישן בגשם, אף לא שינת עראי, ובפרט דחייב שינת עראי הוא משום שאין קבע לשינה ויכול לימשך לקבע, והוה אין שיין בגשם. וגם מן דברי אותו גדול הכי משמע, דכין דנקט שהוא 'חיוב דיוורין בלילה ראשונה ולא 'חיוב אכילה' אין יתכן לחייב לדור בגשם (וע' הלחן בפנים לפרש באופן אחר) - אלא ודאי כוונתו שחייב להתמתן לזמן שיוכל לישן שם בלא גשם], ועל זה חלק הריטב"א וכתב דדווקא לענין אכילה חייב ולא לענין שינה. ומשמע שלענין אכילה חייב במשך הלילה משום חובת אכילה.

י יש להעיר שהרמ"א, אף כי נקט כהרא"ש שאין פטור מצטער בליל ראשון, נקט בדרכי משה כהנהגה פשוטה שאין זו מצות אכילה אלא מצות ישיבה כנ"ל. ונראה שנקט שאף המצטער בדירתו סו"ס דר הוא [ואף דבשאר ימים אינו מקבל שכר על כך ונקרא הדיוט, צ"ל שאין זה משום שלא חשיב כדר בסוכה, דסו"ס דר בה, אלא כיון שאינו חייב בישיבה של צער, אין לו לעשות כן, ובפרט שיש בזה משום חילול קדושת יום טוב וכבוד המועד (ע' באה"ל תרלט, ט). גם י"א הטעם שנקרא הדיוט משום דמחזי כיהורא - עפ"י שו"ת מהר"ם פאדווא לט]. ובהו יש לפרש דעת אחד מגדולי הדור שבצרפת המובא בריטב"א (כו), שבליילה ראשון מחויב לישן בסוכה עכ"פ שינת עראי אפילו במצטער. הרי שנקט שאף מצות דיוורין [לא 'מצות אכילה'] קיימת במצטער, וכדלהלן בפנים. ויתכן שזוהו באור דברי השואל בשו"ת הרשב"א (ח"ד עח) שנסתפק לחייב מצטער בליל ראשון מפני שאין זה צער גדול באכילת כביצה. משמע שאילו היה זה צער גדול, פשוט לו שאינו חייב - והיינו משום שאין זה דרך דיוורין, משא"כ בצער קטן.

מה [וכבר נגע בזה בקהלות יעקב ז]: לא נאסרו עצי סוכה אלא משימושים שאין הסוכה מיועדת אליהם, וכגון הרחת הדס שהוא שימוש אחר [גם אם אינו מבטל המצוה למעשה], אבל ישיבה בסוכה, נהי שאין זו ישיבת מצוה מ"מ הלא הסוכה מיועדת לישיבה הלכך אינה מוקצת מישיבה כל עיקר. הגע עצמך, למ"ד מצוות צריכות כוונה, אם ישב אדם בלא כוונה, נהי דלא קיים המצוה הלא ודאי לא עשה בזה איסור במה שנהנה מעצי סוכה שהרי הסוכה עשויה לישיבה בה ויהי ישב ולא נשתמש בה לשימוש אחר. ובוזה א"ש היאך נשים יושבות בסוכה הגם שלכמה שיטות ראשונים אין להן קיום מצוה [ובמק"א" נתבאר שאף לר"ת שמברכות על המצוה, ס"ל לר"ת גופיה (בספר הישר) שאין להן קיום מצוה ורק משום עשיית נחת רוח לנשים שרינן להו לברך, וסובר ר"ת דברכה לבטלה איסורה מדרבנן].

ה) אך עדיין תירוץ זה אינו מיישב שיטת הטור, שהרי נקט כאביו הרא"ש שאין פטור ד'מצטער' בלילה הראשון, ויושב בה גם בשעת הגשם - הרי לשיטתו שם סוכה עלה, ולפי זה עדיין הקושיא במקומה, למה הביאו מימרא דרבא, הלא לכאורה אין כל תוספת בדבריו על מתניתין דירדו גשמים מותר ליפנות.

[שני עניני 'מצטער'; גדר הישיבה ושיעור בחיוב]

אך נראה שהדבר מתבאר על פי יסוד שיש ללמוד מתוך דברי הפוסקים, דהנה כתב הבכורי - יעקב (והובא בבאה"ל תרלט, ד), דמה דאמרין בירושלמי שכל הפטור מן הסוכה ואינו יוצא אינו מקבל עליו שכר ואינו אלא מן ההדיטות, זהו דוקא כשפטור בעת הישיבה ובפרט בגשמים שהם כשפיכת כוס על פניו שרבו הראה לו שאינו רוצה בעבודתו והוא רוצה לכוף רבו לעבדו, שאין זה דרך ארץ, אבל מי שפטור משום טרחה לחזור לסוכה, כגון בפסקו גשמים בלילה או באמצע סעודתו או בהולך לסוכת חברו - לזה יש קבול שכר עליו דלא גרע משותה מים בסוכה, וכל שכן זה שבשעת ישיבה מקיים מצות סוכה כראוי רק שלכתחלה לא היה מחוייב לילך לשם. ולכן גם הגהת מיימוני לא כתב רק 'כל הפטור מן הסוכה ואינו יוצא' דמשמע שבעת ישיבתו פטור. [וכעיקר דברי הבכורי כתב הגרעק"א בתשובה (ח"א סח). וכן עיקר החילוק מבואר בשנות אליהו ברכות א, ג]. וכיו"ב הביא המשנ"ב (תרמ סק"ג) מהח"א לענין מי שכבו נרותיו בסוכה בשבת, שאע"פ שאינו מחוייב לילך לסוכת חברו משום שיש צער בדבר, יכול לחייב את עצמו וליילך לחברו ולעשות בשמחה ולברך. ואם נענין נראה שמלבד החילוק הפשוט בין אם הדיור עצמו הוא בצער דאין בזה מצוה, ובין אם הדיור עצמו אין בו צער ורק הטורח המקדים הוא בצער אבל כשדר בסוכה הלא דר כדרך דירין הראוי [והרי כשהפסיק באמצע סעודתו ונכנס לסוכה, הלא עתה הוא מצווה לאכול בה ובודאי מקיים המצוה], מלבד זאת יש לשמוע מחילוק זה ששתי הלכות נכללו בדין 'מצטער'; אחת בעיקר גדר ישיבה של סוכה, שישביה בצער אינה כדרך דירה. ועוד הלכה בשיעור החיוב שמחוייב אדם לטרוח אחר מצות הסוכה, וכשם שאין אדם מחוייב להוציא יותר מחומש מנכסיו על מצות עשה, כך אינו

ראויה לכל בני אדם, ועל כן הוצרכנו להא דרבא שאף בכגון זה המצטער פטור מן הסוכה. וכן בההיא דע"ז, יש לומר דהסוכה ראויה לדירה אלא שהוא מצטער, והרי גם בבית פעמים חם בקיץ. ולא דמי לגשמים היורדים בתוך הסוכה.

[דירה בסוכה בשעת הגשמים; בגדר איסור הנאה מעצי סוכה]

ד) והנה בשו"ת עונג יום טוב (מט) עמד על השאלה, מדוע מותר לישיב בסוכה שהגשמים יורדים בתוכה והלא עצי סוכה אסורים בהנאה, וכיון שאין מצוה בישיבה זו כדאמרין בירושלמי, הרי כשמסתופף בצלה הוא נהנה ומשתמש בסוכה שלא במקום מצוה. ובתחילה צדד לומר שאין העצים מוקצים אלא כשבהנאתו מבטל הדבר ממצוותו, כגון שנוטל קיסם מהסכך לחצוץ בו שניו. וחזר ודחה זאת שהרי אסור ליהנות מהרחת ההדס מפני שהוקצה למצוה - הרי שגם שימוש שאינו סותר למצוה נאסר.¹

ובצפנת פענח (הל' סוכה ו, ב) תירץ שכשהגשם יורד אין זו 'סוכה' שחל עליה שם שמים ומותרת בהנאה. ויש לדון בתירוץ זה דמ"מ הוקצתה הסוכה לכל שבעת הימים ואף אם הסוכה נפלה, ומי עדיפי סוכה בשעת הגשם מסוכה שנפלה. ומכל מקום נראה שסברא זו אינה זהה לדברי הגר"א דלאו שם סוכה עלה. שהרי כבר הראה הגר"ז (בספרו בהל' סוכה) ששני דינים הם בכשרות הסוכה; יש דינים שהם מעיקר השם חפצא דסוכה כגון פסולת גורן ויקב. ומלבד זאת נצרכת הסוכה לחלות שם 'דירה', שלכך אפילו סוכה הגבוהה י' והוצין יורדים למטה מי' פסולה משום 'דירה סרוחה' (סוכה ד). ויש להאריך בענין זה. עכ"פ נראה שמהגר"א לא שמענו אלא שכשירודים גשמים פוקע מהסוכה שם 'דירה' הלכך אין שייך לקיים בה המצוה, אבל לא שמענו מדבריו שחסר בעצם חלות שם 'סוכה'. וא"כ שפיר י"ל שעציה אסורים בהנאה.² ובצפנ"ע הוסיף לחדש שיש חסרון בעצם שם 'סוכה', אבל הנחה זו לא שמענוה מדברי הגר"א.

ובאשר לקושיית העויו"ט כיצד מותר לישיב בסוכה שהגשמים יורדים בתוכה, יש לומר כעין תירוץ העויו"ט, בשינוי

¹ לענ"ד קשה לחלק בין גשם להקדחת חמה בתקופת תמוז. וכמו בבית הדולף, כשאין לו בית אחר - דר בו, וכשיש לו אחר - עובר לאחר, כך בסוכה שהיא חמה. וצ"ל בההיא דע"ז שרצו להביא דברי רבא המפורשים לפטור כל מצטער, דאילו במשנה לא מפורש הדבר. אך שמואל י"ל שבמשנה לא שמענו אלא בגוונא שאין יכול לאכול ולקיים המצוה שכבר סרחה המקפה ונתקלקל המאכל, אבל כל שיכול הו"א שאינו פטור. וזה תירוץ לעיקר הקושיא, שעל כן הביאו בכל דוכתא דברי רבא שאף בגוונא שיכול לקיים המצוה פטור.

יא אמנם הט"ז (תרלח סק"ג) צדד שאין איסור ליהנות מהעצים אלא בשימוש המבטלם ממצוותם [ובמ"מ ג' סיע' לזה ממעשה דמינין עבדיה דרב אשי (בסוכה י) שהניח כנתנו על הסוכה ליבוש. ויש שכתבו לדחות דמ"מ שימוש רגיל הוא מעשה אדם בביתו, לשתוח בגד על גבו ליבוש, ומשימוש כזה לא הקצה (עפ"י קה"י). וי"א שהיה זה בסוכת גנב"ש שהיתה לעבד וכדברי הרשב"א שגם אם יושבים בה לפעמים לא נאסרה בהנאה (עפ"י שבת הלוי ח"ו נט, ז). והמאירי פירש מעשה זה קודם החג]. ומה שקשה מהרחת הדס (וכן הקשה בשעה"מ סוכה ז, טו) - ע"ש בט"ז שיצא לחלק בעת המקצה, שבסוכה הואיל ואין הסכך משמש אלא מעשה עץ בעלמא, לא הקצהו אלא מליקחתו משם להבערה אבל לא מריח. משא"כ בהדס שבלולב. וצ"ב.

ושמא היה מקום לומר שאין התר הט"ז אמור אלא אם באותו הזמן שנהנה ממנו המצוה עדיין קיימת, כגון סוכה ששטוח עליה בגד ליבוש. ולפי"ז מה שהוקצה ההדס מהרחתו היינו דוקא לטילו מהאגודה לתרהה, ולא להריח בעודו מוזמן למצוה עם שאר המינים. אך זהו דבר חדש. גם ממה שאמרו שאתרוג מותר מפני שמקצהו רק מאכילה, משמע שאילו היה עומד לריח נאסר להריחו הגם שעומד וראוי למצוה גם בשעת ריחו. וצ"ע.

יב לכאורה משמע מכלל הדברים שסוכה שהוצין יורדים לתוכה, עצייה אסורים בהנאה, כי בעצם אין חסר בשם 'סוכה' רק בשם 'דירה' [וע' בשפ"א (סוכה ד) שצדד להכשיר סוכה שהוצין יורדין לתוכה אם חקק והשלים לעשרה בתוך ארבע אמות לדופן, כי יש שם 'דופן' לעשות דופן עקומה אלא שהפסול הוא מצד אחר]. ולענ"ד זהו חידוש דס"ס סוכה פסולה היא [לדעת הריטב"א וש"פ דפסולה אף דיעבד].

[שמא גם הדין המסויים בסוכה בדעינן 'מחיצות הניכרות' (ד): נובע הוא משם 'דירה' שאינה במחיצות שבת (להר"ן). ואמנם בשתי ההלכות אביי סבר להשוות סוכה לדין הכללי, ואילו רבא הוא שאמר 'דירה סרוחה' ו'בעינן מחיצות הניכרות'. וכן להלן (ז. ע"ש בתוס' ור"ן) מבואר מדברי רבא שצורת הפתח אינה מועילה כדופני הסוכה משום שצריך מחיצות הניכרות].

דבלילה הראשון חייב לאכול בסוכה בכל אופן, הגם שבשעת הגשם אינו אוכל, כי כלפי הדיור עצמו צריך דיור ראוי שלא בצער אבל כלפי החיוב אין פטורא דמצטער.

[ישוה הקושיות הראשונות בדרך נוספת לאור האמור]

והשתא לפי"ז הדין ליישב קושיא קמייתא; הלא ממשנת 'ירדו גשמים' לא שמענו אלא כשהדיור עצמו הוא דיור של צער, אבל רבא חידש ש'מצטער פטור מן הסוכה' כלומר שעד כאן שיעור חיובו במצוה, ואין אדם חייב להביא עצמו למצוה כשהדבר כרוך בצער.

וא"כ נראה שצער ריח האדמה דרב אחא, וכן צער האבל להיות במקום הומה, הואיל ואינו צער שאין דעת בני אדם סובלתו כנ"ל, הרי אם הבליג על צערו וישב בכל זאת בסוכה - מצוה קעביד, דלא דמי ליושב בשעת הגשם שהיא ישיבת צער בעצם והרי חסר בקיום צורת המצוה, אבל בהני אמרינן דסו"ס מאחר ונתגבר על אוניו ועל אנינות דעתו, מצוה קעביד [והראיה, דבאבל הלא מחייבין ליה לפי האמת ליתובי דעתיה ולישב. וא"כ י"ל דאף באופן של אנינות דעת מריח, אם כי אינו חייב מ"מ אם עושה כן קיים מצוה]. הלכך בזה הוצרכנו להביא מימרא דרבא, שאף בכגון זה שהמצוה תתקיים בדיעבד מ"מ שיעור חיובו מוגבל ואינו חייב לצער עצמו. וכיו"ב יש לומר בההיא דפ"ק דע"ז וכו"ל.¹⁰

ולפי דרך זו יש ליתן טעם בדעת גדול הדור שבצרפת שהביא הריטב"א הנ"ל שאף כשירדו גשמים חייב לישן בלילה ראשון בסוכה עכ"פ שינת עראי. וזה תמוה, הלא ודאי ס"ל לאותו גדול שחייב ליל ראשון היינו חיוב דיור ולא חיוב אכילה, שהרי מחויב לישן באופן חיובי ואסור לו להיות ער כל הלילה. וא"כ היאך יתכן לחייב לישב בה בגשם שהרי 'תשבו כעין תדורו' ואין אלו דיוורין כלל.

אך הנה הא"ר (תרל"ט, כו) הביא מרבנו ירוחם שמסתפק שמא כשיושב בסוכה בגשם ואוכל מצי לברך 'לישב בסוכה' - ואם כי לא נקטינן כן מ"מ הרי חזינן שיש צד בראשונים דשפיר חשיבי 'דיוורין' אף בגשם, שהרי פעמים ידלף הבית גם בביתו של כל השנה. וא"כ יתכן שלשיטה זו כל ענינו של פטור 'מצטער' הוא אך ורק בשיעור החיוב בלבד אבל שם דיור איכא אף בגוונא דמצטער. הלכך שפיר מצי לברך על המצוה אם בא לקיימה אף כשמצטער לדעה זו. וא"כ ס"ל לאותו גדול שהואיל ובלילה ראשון ליכא שיעור בחיוב, כדילפינן מאכילת מצוה, א"כ ממילא מצווה לישן בסוכה אף כשירדו גשמים, דהא שם דיוורין איכא אף בגשם, ושיעור בחיוב ליכא לפוטרו.

¹⁰ עדיין יש להעיר מדוע הוצרכנו להביא מרבא, הלא כבר שנו בתוספתא (ומובא בגמ' כט.) היה אוכל או ישן בסוכה וירדו גשמים וירד, אין מטריחין אותו לעלות. הרי שמעינן נמי הך דינא דפטור בטרחה. וצריך לדחוק דמ"מ רבא הוא דהשמיענו להך דינא דבתוספתא, ושטא לאו כ"ע ידעי לה. עוד היה נראה לחלק דממתני' לא שמעינן אלא שצער המגיע לו מצד דינה ועצמותה של הסוכה, פטור הוא ממנה, שודאי לא ציוותה תורה לישב בגשם בחג, וכשציוותה לעשות סוכה ממילא שמענו שבשעת הגשם אינו יושב בה [וגם במשנה לא נאמר כלל הך דינא כחידוש דין, אלא 'מאימתי מותר ליפנות' דמשמע שהיא הנחה מוקדמת ויוצא], אבל צער המודמן באקראי כגון ריח האדמה או בני אדם המטרידים, כאן יימר שפוטור, והלא בעצם יכול הוא לבנות סוכה באופן אחר. והוה חידושו של רבא דאף 'המצטער' פטור, [לא אמר 'סוכה המצטער', אלא מצד האדם]. אלא דהיא דע"ז אינו מיושב בזה, וצ"ל כנ"ל.

עוד יש מקום לחלק, דממתניתין לא שמענו שפטור מעיקר מצות סוכה אלא שבאופן עראי מתפנה ממנה לביתו עד יעבור זעם המטר, אבל עדיין הסוכה היא עיקר דירתו, ואילו רבא חידש שהמצטער פטור לגמרי מן המצוה ויכול לקבוע דירתו בבית, וכגון ההיא דריח דגרוגושתא שכל שבעת הימים ילון בביתו, ונמצא שדר בלילות בבית. וכן אבא וכד', ואינו ענין חד פעמי. וכן ההיא דע"ז י"ל ביציאה מגורה מהסוכה כדמשמע מפשטות הדברים.

מחוייב להצטער כדי לישב בסוכה¹¹. וכל זה נכלל ב'בסכות תשבו' - כעין תדורו, גדר בישיבה עצמה שצריכה להיות כדרך דיור אדם בביתו, ופטור בחיוב ד'תשבו'. והא דנקרא הדיוט היינו דוקא כשהדירה עצמה בצער שאין בזה קיום מצוה כלל, משא"כ כשטורח ומצטער מעבר לחיובו, אדרבה תבוא עליו ברכה על שעשה לפניו משורת החיוב.¹⁰

[דין 'מצטער' בליל ראשון לאור ההבחנה האמורה]

ולפי זה מתבארים דברי התוס' בברכות הנ"ל על דרך זו; בליל יו"ט ראשון למדנו חיוב אכילה בסוכה מגורה שוה דמצוה. וסוברים התוס' דבהך ג"ש נאמר שחיוב סוכה בליל ראשון הוא חיוב מוחלט כמצות מצוה ושאר מצוות עשה, ואין בזה פטור ד'מצטער' האמור בהגבלת שיעור החיוב, ואולם לענין עצם החפצא דקיום המצוה, אין חילוק כלל בין ישיבת סוכה דליל ראשון לשאר הימים, הלכך כשיררדים גשמים אין כאן דיור של מצוה כי אין זו דרך דיור של אדם בביתו [הגם ששם סוכה עלה]¹⁰, מאידך כשפסקו הגשמים חייב להפסיק סעודתו ולגמרה בסוכה מאחר ולגבי החיוב אין בליל ראשון פטורא דמצטער כאמור. וכן דינא דהגר"א עולה שפיר לפי זה [אם כי לא מטעמיה דהגר"א], שצריך להיות ניעור כל הלילה עד שיפסק הגשם, כי לענין גדרי החיוב לא נאמר פטורא דמצטער.

ואם כי חילוק זה מושכל ופשוט כפי האמור, שרק לענין שיעור החיוב חלוק ליל ראשון משאר הימים אך לא לענין עצם תוכן המצוה דהיינו אופי הדיוורין, אך עוד יש לבסס ולהטעים חילוק זה, דהנה המכתם והמאירי (בסוכה נו) כתבו הכרח לסברת הרא"ש שבליילה ראשון ליכא פטורא דמצטער, שהרי אמרו בגמרא (כו.) 'תשבו' - כעין תדורו; כדירה, מה דירה אי בעי אכיל אי בעי לא אכיל, אף סוכה נמי. והרי בלילה ראשון איכא חובת אכילה בסוכה ועל כרחך דבליילה ראשון אינו כדרך דירת אדם בביתו שהרי מוכרח הוא לאכול, וא"כ גם המצטער חייב. ויש לבאר מה יענו החולקים על הרא"ש כנגד טענה זו. אך נראה שאמנם לענין גדרי החיוב, צדקה טענתם שמזה שחייב לאכול לרצונו ושלא לרצונו, מוכח דליכא פטורא דמצטער בליל ראשון, אבל בגוף מעשה הדיוור ליכא הוכחה כלל לומר שנשתנה לילה זה מכל הימים, דוכי מפני שאכל בגלל הכרח המצוה, לא מיקרי דר בסוכה!?! - ומכאן הוציאו התוס'

¹¹ וא"ת דלפי"ז המצטער לעשות סוכה ייפטור. וי"ל שאף ביתו שלו לא היה נמנע מבנייתו בגלל צער גרידא, ורק כגון שירד בגלל הגשמים שהוא זמן מועט שאף בביתו לא היה משנה מקומו. פטור. אך לפי"ז מי שמצטעא בעיר והוא ייפיי או רעב ואין לו סוכה מזומנת, כגון שהוא באמצע נסיעה - מותר מינא לאכול ולישן שהרי אינו חייב להצטער כדי לקיים מצוה זו. וצ"ע.

¹⁰ וכן מבואר בירושלמי (ספ"ב) רבן גמליאל נכנס ויוצא כל הלילה. ר' ליעזר נכנס ויוצא כל הלילה - הרי שאף בטירחה שפטור בה, מצוה קעביד ואינו מן ההדיוטות.

אך יש להקשות מדברי הירושלמי (ספ"ב דברכות. ומובא בראשונים שבת ט ומג"א רלב סק"ט) שהמפסיק באמצע אכילתו כדי להתפלל, הואיל ופטור הוא נקרא הדיוט. ומקשה מחתן שפטור מלקרות ואעפ"כ אם רצה קורא. ומשני כר"ג שאמר איני שומע לכם וכו'. משמע שבכל גוונא שפטור מן הדבר, אין לו להכניס עצמו לחיוב. ושטא יש לדחות ההיא דר"ג ור' ליעזר שמשום חביבות המצוה רצו לעשות כן ולא ולא שמו לב לצערם, ובאופן זה שמחת המצוה גוברת על צערם ומבטלתו. ורק אם עושה כן מתוך צער ובלא רצון נקרא הדיוט. [ונראה שהוא תירוץ הירושלמי כר"ג שאמר איני שומע לכם, שבאופן זה שחפץ במצוה אין להתחשב בפטורו מצד הדין, וכר"ג עצמו שהיה נכנס ויוצא כל הלילה, וכמו שהחמיר על עצמו ר"ג ואמר העולם לסוכה].

ויש להעיר שבשנות אליהו (ברכות א.ג. מובא בבא"ל רלב) כתב שמצוה מן המובחר להפסיק אכילתו לתפילה ולק"ש, כי סו"ס יש בדבר מצוה בעצם אלא שלא הטריוויהו להפסיק [וזהו סברת הבכור¹¹]. וכתב שדברי הירושלמי נאמרו כדחויא בעלמא. ולדבריו ניחא בשופי מההיא דר"ג ור' ליעזר. וע' מג"א תעב סק"ו שהביא מב"ש שצריך להתיישב בדבר אימתי נקרא הדיוט שהרי מצוה כ"פ שמחמירים בדבר שפטורים.

¹⁰ לפי מהלך זה, נראה לכאורה שאדם שאינו מצטער כלל לאכול בגשם, חייב בסוכה [אא"כ נחדש ונאמר שדבר המצטער סתם בני אדם, אינו בגדר מעשה מצוה אף למי שאינו מצטער, כי שם 'דירה' נקבע באופן כללי]. משא"כ לפי המהלך הראשון דלאו שם סוכה עלה, נראה שאינו תלוי אם מצטער בפועל אם לאו.

אך לפי האמור לעיל יובנו דבריו, מאחר וחזינן שיש ראשונים שסוברים שבליילה הראשון מלבד דין דירה ישנו דין מסויים של 'אכילה', וחייב אכילה זה ילפינן ממצה, ולכך בעינן אכילת כזית דגן דוקא, א"כ יש לומר שההשוואה למצה קיימת גם כלפי שאר הימים, דכי היכי דבמצה איכא מצוה קיומית של 'אכילה', ה"נ בסוכה מלבד הדין שצריך לקבוע דירתו בסוכה, שמא יש מצוה קיומית של אכילת פת דוקא, ונפ"מ שגם מי שאינו רגיל בשאר ימותיו לאכול פת למזונו, בסוכות יש מצוה באכילת פת דוקא כמו במצה לדעת הגר"א.²

ולפי האמור שיש מצוה חיובית לישב בסוכה כל שבעת הימים, כלומר לקבוע דירתו בה כל שבעה, יש להעיר [וכבר עמד על כך הגרשז"א במנחת שלמה א] דהנה בבאור הלכה (ס"ד ו"א) עורר דבר חדש, לפי מה שמשמע בב"ח ופמ"ג שכוונה במצות ציצית לעיכובא כשאר מצוות, 'לפי"ז אם קראוהו לתורה ולוקח טליתו או טלית הקהל לעלות לבימה שאז זמנו בהול ומסתמא אינו מכוין אז בלבישתו לקיים המצות-עשה של ציצית, ממילא עובר בזה על המ"ע... והעולם אינם נזהרים בזה'. ויעו"ש שצדד שאין זו לבישה המחייבת כיון שאינו מתעטף בה אלא לזמן מועט מפני כבוד הציבור. וצ"ע שלדבריו מה נענה לענין מצות סוכה, שהאוכל בה בלא כוונה ייחשב כמבטל מצות עשה, שהרי כפי שנתבאר יש מצוה חיובית בכל שבעה לקבוע דירתו בסוכה, וכשבא לאכול מצווה בחיוב לישב בסוכה, וכיון שבלא כוונה לא קיים מצוותו הרי ביטל המצוה.

אכן נראה כפי שצדד הגרשז"א (שם) וע"ש בסי' צא, כה אות ג שלא החליט הדבר) שיש בזה ענין ממוצע³, שאף שאינו מקיים המצוה בלא כוונה, לא חשיב כמבטל מצוה וכלובש בגד בלא ציצית מפני שכבר נפטר מלהטיל שהרי הבגד מצוייץ. והרי זה דומה למי ששחט וכסה הרוח את הדם שאעפ"י שהאדם לא קיים המצוה הרי גם לא ביטלה שכבר נתכסה הדם והרי נפטר מן המצוה, והכי נמין כיון שסוף סוף נתעטף בטלית מצוייצת לא ביטל המצוה, כי המצוה נאמרה להטיל ציצית בכגד שאינו מצוייץ, אבל כאן שהבגד מצוייץ אין כאן ביטול מצוה. וכעיקר הסברא יש בספר בית הלוי (בדרוש לצדקה, ח"ב א) שהנותן פרוטה לעני בלא כוונת מצוה, הגם שלא קיים המצוה הרי גם לא ביטלה שהרי כבר ניתנה לעני מבוקשו ונפטר מחיוב המצוה.²² והכי נמין לענין סוכה, כיון שלמעשה יושב בסוכה, אין הוא מבטל מצות עשה הגם שלא קיים המצוה בלא כוונה, דסו"ס אינו עומד ב'קום יושב בסוכה' שהרי יושב בה.

[גדר מצות ישיבה בסוכה בשבעת הימים, מצוה חיובית של קביעת דירתו בסוכה]

ו ובהאי עניינא יש לבאר דברי המשנ"ב (תרלט סק"ד) שכתב להסתפק לפי מה שידוע דעת הגר"א דמצוה לאכול מצה כל שבעת ימי הפסח [וכן איתא בחזקוני וראב"ע בפירוש פשוטו של מקרא, שבעת ימים תאכל מצות], אפשר שהוא הדין בסוכה, מצוה לאכול פת כל שבעת ימים ולברך לישב בסוכה. ולכאורה אין פשר לדבריו, הלא מקרא מלא הוא 'בסוכות תשבו שבעת ימים'. ומחויב אדם לקבוע דירתו בסוכה בכל שבעת הימים, והרי הראשונים ביארו שבזה חלוקה סוכה ממצה דמברכנין 'לישב בסוכה' בכל שבעת הימים, כיון שמצוה חיובית היא לישב בסוכה כל שבעה שלא כאכילת מצה [ובראשונים פירשו החילוק בסגנונות שונים. ואכ"מ]. ונראה ודאי שאף השותה מים בסוכה מפני שחפץ הוא לשתות בדירתו דווקא, מקיים מצוה חיובית של דירה בסוכה, כי אמנם הרשות בידו לשתות מחוץ לביתו, אבל אם בא לשתות בדירתו הרי מחויב הוא שתהא סוכתו דירתו. ואף כי המנחת-חינוך צדד שאין מצוה חיובית כל שבעת הימים אלא רק איסור לאכול חוץ לסוכה, אבל כבר הוכיחו האחרונים בראיות מכריחות שאין הדבר כן אלא מצוה היא באופן חיובי לעשות הסוכה כביתו כל שבעת הימים (ע' שערי ישר ג, יט ועוד).

וע' בר"ן בסוף סוכה שפירש הא דתנן סוכה שבעה כיצד, גמר מלאכול לא יתיר את סוכתו, דכיון דאמר רחמנא בסוכות תשבו שבעת ימים צריך שתהא לו סוכה כל שבעה [לא כרש"י שפירש דהא כל היום חובתה לישן ולשנן ואי אקלע ליה סעודתא אכיל לה בגווה]. הרי שמצוה חיובית היא כל שבעה שתהא לו סוכה לדירה.²³ ואף אם לא ננקוט כחידוש-דין זה שאסור לשתור סוכתו מטעם זה אלא כפרש"י, דלא נקטינן חיוב להיות לו סוכה מזומנת לדירה, מ"מ כל אימת שבא לדור בפועל בכל שבעת הימים, הרי הוא מחויב לישב בסוכה. [ועוד מצינו שיטה מחודשת בריטב"א (כו), וכן דעת השואל בשו"ת הרשב"א (ח"ג רפז), שיש חיוב בכל יום מימי החג לעשות מעשה חיובי מסוים של דירה בסוכה, כגון אכילה או שינה וכד"ש].

ואם כן, מהו זה שנסתפק המשנ"ב על פי דברי הגר"א במצה שמא יש מצוה קיומית בסוכה, והלא אף לולא חידוש הגר"א במצה, גבי סוכה ודאי כן הוא. ולא עוד אלא שמצוה חיובית נאמרה בסוכה כל שבעה כאמור.

יח ויש לדקדק בלשון רז"ל (סוכה ב:) 'כל שבעת הימים אמרה תורה צא מדירת קבע ושב בדירת עראי'. הלשון 'כל שבעת הימים' נראה מיותר לכאורה (וברי"ף וש"ר ליתא). אך לפי האמור י"ל שהדגישו בזה שחובה להיות קובע דירתו בסוכה כל שבע הימים [שלא כמבמה שהיא רשות] אעפ"י שהאכילת עצמן רשות.

עוד יש לפרש בזה דברי הגמרא בערכין (ג:) ס"ד לפטור כהנים מסוכה הואיל ודירה היא איש ואשתו והני כהנים בני עבודה ניהו, קמ"ל נהי דפטרין בשעת עבודה, שלא בשעת עבודה מייחבי מידי דהוה אהולכי דרכים. וצ"ב מה סלקא דעתין לפטורם שלא בשעת עבודה, הלא מה שיכולים לעשות בסוכה יעשו. ועוד נשאל בשער אפרים (לד) הלא גם אבל אסור בתשמיש ולא ס"ד לפטורו מטעם זה [ודחק לשון הגמרא לפרשה בענין אחר]. אך נראה שעיקר הכוונה הואיל והכהנים בתקופת עבודתם אינם שוהים בביתם וגם לא אוכלים ולא ישנים בבית, לכן ס"ד שבהם לא אמרה תורה 'בסכות תשבו' גם אם באותה עת אינם עובדים ויכולים לאכול בסוכה, דמ"מ אין להם קביעות דירה כלל. משא"כ באבל אין שייך לפטורו משום 'כעין תדורו' שהרי הוא בביתו אלא שאסור בתשמיש, ואין זו סיבה לפטורו מסוכה. וע' הליכות שלמה (פ"ט הערה מז) מה שדן הגרשז"א לפי סברא זו שהנשבע שלא ישב בסוכה בזמן מסוים משבעת הימים - אפילו זמן קצר מאד - חשיב נשבע לבטל את המצוה שהרי המצוה לקבוע דירתו בסוכה לכל שבעה, אבל הנשבע שלא לשתות מים בסוכה יש צד לומר ששבועתו חלה שהרי עדיין הסוכה ביתו אלא שאינו שותה בה יין.

יט ולדעה זו יש ליישב דקדוק הלשון 'כל שבעת הימים אמרה תורה צא מדירת עראי ושב בדירת קבע', והלא יוצא פעם אחת לכל השבעה והו"ל 'אמרה תורה צא מדירת עראי לשבעת הימים ושב בדירת קבע' [וע' בפרי צדיק (סוכות ג כו) לפי דרכו] - הרי לשיטה זו אכן יש מעשה ישיבה מחודש בכל יום ויום בסוכה.

כ לגוף ספק המשנ"ב, לכאורה היה מקום לומר שאף במצה בשאר הימים להגר"א, אין המצוה באכילה מצד עצמה אלא בכך שאוכל פת מצוה ולא פת חמץ, וא"כ גם בסוכות הגדר הוא: אם באת לאכול המרחץ, כפי שהעיר הגרשז"א [אלא שמפקיע עצמו מקיום מצוה, וכדרך שכתב בבאה"ל בסי' תצח (יח סד"ה אפילו) שאין לכסות דם כוי ביו"ט אף באופן שרוצה לנקות חצרו, שהרי מבטל בידים המצוה לפי הכלל דמצות צריכות כוונה, דאם לא היה מכסה כלל הלא אפשר שישאר רשומו ניכר לעיני כלסות] - הרי שאעפ"י שלא גרע מכיסוהו הרוח, יש כאן כעין ביטול עשה בכך שעושה הדבר באופן שלא תתקיים מצוה על ידו.

כא וע"ע בזה בסוף שיעור סה.

כב נראה לפרש כוונת הבאה"ל 'ממילא עובר בזה על המ"ע' - לא שעובר בלבישת בגד בלא ציצית [תעד, דהא לפי מה שכתב המשנ"ב (תפקוב), נכון להימנע מלכוון לשם מצוה כשלוש בבית המרחץ, כפי שהעיר הגרשז"א] אלא שמפקיע עצמו מקיום מצוה, וכדרך שכתב בבאה"ל בסי' תצח (יח סד"ה אפילו) שאין לכסות דם כוי ביו"ט אף באופן שרוצה לנקות חצרו, שהרי מבטל בידים המצוה לפי הכלל דמצות צריכות כוונה, דאם לא היה מכסה כלל הלא אפשר שישאר רשומו ניכר לעיני כלסות] - הרי שאעפ"י שלא גרע מכיסוהו הרוח, יש כאן כעין ביטול עשה בכך שעושה הדבר באופן שלא תתקיים מצוה על ידו.

עיקרי דברים

א מצות אכילה בסוכה ליל יום טוב ראשון, יש מקום להגדירה כ'מצות אכילה' או כ'מצות ישיבה בסוכה'. ונראה שזהו יסוד הנידון בירושלמי שנסתפק האם אסור לאכול בערב החג כדי שיאכל בסוכה לתאבון, וכן האם צריך לאכול כזית דגן בדוקא, בדומה למצה, או שמא די בכל אכילת קבע.

ונראה לכאורה שנחלקו בשאלה זו הראשונים בדין 'מצטער' בלילה הראשון. המחייבים סוברים שהיא מצות אכילה, והפוטרים סוברים שהיא מצות ישיבה כדרך שאדם דר בביתו. (ב)

לדעת הסוברים שהיא מצות אכילה בדומה למצה, יש מקום לומר שבכל ימי החג ישנה מצוה קיומית של 'אכילת פת' בסוכה, כדברי הגר"א לענין מצה. כן נסתפק המשנ"ב. (ו)

ב בדין 'מצטער' בליל ראשון, נראה בדעת הגר"א שהעמיד לנו שלש שיטות; הרא"ש כתב שמצטער חייב, וחייב לאכול כזית פת גם כשיורדים גשמים. הרשב"א והר"ן ועוד ראשונים פוטרים. והתוס' בברכות מחייבים המצטער אבל סוברים שאי אפשר לאכול בשעת הגשם דלאו שם סוכה עלה [כלומר לאו שם 'דירה']. וכדעה זו נקט הגר"א לעיקר, ומתוך כך פסק שצריך להמתין כל הלילה עד שייפסקו הגשמים. (ג)

ג נראה ששני דינים נאמרו ב'מצטער' בסוכה; יש דין המגדיר את הישיבה, שישובה של צער אינה מצוה. דין זה מקורו במשנה שאם ירדו גשמים מותר ליפנות. ויש דין נוסף המגדיר את שיעור החיוב, שאין אדם חייב לצער עצמו כדי לקיים המצוה. והוא הדין שחידש רבא.

כאשר הישיבה עצמה אינה בצער אלא הטירחה המביאה אליה, אם טרח לקיים המצוה - מקבל שכר על כך ואינו מן ההדיוטות [וכן י"ל אף בצער בשעת הישיבה ממש, כשהוא מטרוד מעט]. ורק כשהישיבה עצמה בצער, אמרו בירושלמי שאינו מקבל שכר ונקרא הדיוט (כמו שחילקו אחרונים).

לדעת התוס' בברכות נראה שאף בליל ראשון ישיבת צער אינה מצוה, אבל צער המקדים למצוה אינו פוטר בלילה הראשון [דומיא דמצות מצה]. לפי"ז הגם שבשעת הגשם אינו חייב לאכול בסוכה, כשהתחיל לאכול בבית ופסק הגשם, צריך לעלות לסוכתו ולגמור סעודתו בליל ראשון, בניגוד לשאר הימים שגומר סעודתו בבית. (ה)

ד יש להוכיח מכמה מקומות שמצות סוכה היא מצוה חיובית בכל ימות החג, שיהא אדם קובע דירתו בסוכה. וכל שהוא עושה מעשה דיורין בסוכה - מקיים את חובתו. ואפילו בשתיית מים, כל שהוא חפץ לשתות בדירתו ובא לסוכה ושותה - מקיים מצוה חיובית של 'בסכות תשבו שבעת ימים'. (ו)

